

bülten

tmmob
makina mühendisleri odası

Ağustos 2017, Sayı 230 Ekidir

Sanayinin Sorunları ve Analizleri (XXX)

Bölgesel uçurum azalmadı,
artıyor

BÖLGESEL UÇURUM AZALMADI, ARTIYOR

Mustafa SÖNMEZ*

Özet

TÜİK'in Bölgesel milli gelir verileri, 2004-2014 döneminde 26 alt bölge içinde İstanbul'un tek başına milli gelirdeki payını koruduğunu, 2004'te yüzde 30 olan payını 2014'te yarım puan da artırarak yüzde 30,5'e çıkardığını ortaya koymaktadır. İstanbul'u çevreleyen illerin ülke milli gelirine katkıları ise 2004'te yüzde 14,8 iken 2014'te yüzde 15,7'ye çıktı. Böylece, İstanbul ve çevre illerden oluşan Marmara Bölgesi'nin ülke milli gelirindeki payı 2004'te yüzde 44,8 iken 2014'te yüzde 46,2'ye yükseldi.

Marmara'nın yüzde 46'yı aşan milli gelir payına karşılık İzmir merkezli Ege'nin milli gelire katkısı 2004'te yüzde 13,5 olan payını koruyamamış ve pay, yüzde 12,7'ye gerilemiştir. Anılan dönemde tarım ve sanayi bölgesi olarak bilinen İzmir'in yanı sıra Aydın-Denizli -Muğla ile Manisa ve çevresi de milli gelire katkılarını koruyamamışlardır. Bölgenin turizmdeki etkinliği, kayıplarını telafiye yetmemiş görünmektedir. Başkent Ankara da TÜİK verilerine göre, milli gelire katkı payını anılan dönemde koruyamayarak düşürmüştü; yüzde 9,4'ten yüzde 9,1'e inmiştir. Konya, Kayseri ve "Kapadokya" illeri de 2004'te yüzde 6,3 olan paylarını 2014'te yüzde 6,2'de ancak tutabilmişler.

Tarım ve turizm bölgesi olan Antalya ve havalisinin milli gelire katkısı yüzde 4'ün altına inerken, Adana-Mersin aksı ile ilişkili Gaziantep havalisi ve Hatay çevresinin toplamından oluşan bölgenin payı da yüzde 8,1'den ancak yüzde 8,5'e çıkmıştır.

Tüm Karadeniz şeridini oluşturan 18 ilin milli gelire katkısı 2004'teki yüzde 6,7 olan payını koruyamamış yüzde 6,3'e gerilemiştir.

Doğu ve Güneydoğu'daki 21 ilin milli gelire katkısı ise 2004'te yüzde 6,9 iken 2014'te ancak yüzde 7,1'e çıkmıştır. Bu görece artışta, Güneydoğu illerinin Kuzey Irak ile artan ticari ilişkilerden yararlanmasının etkili olduğu söylenebilir.

İstanbul'un en gelişkin bölge olarak, 2004'te en az gelişmiş Van bölgesi ile arasındaki fark, 100'e 21 idi. 2014 yılına gelindiğinde, İstanbul ile Van arasındaki fark 100'e 25 şeklinde görece bir iyileşme gösterdi. Aynı fark, Ağrı ve havalisi ile Şanlıurfa, Diyarbakır bölgeleri için de aynıydı. Yani, işsizliğin, verimsiz tarımın ve hayvancılığın hakim olduğu bu bölgelerde kişi başına hasıla, hizmetler ve sanayinin hakim olduğu İstanbul'un ancak dörtte biri kadardı.

İstanbul ile Karadeniz bölgesindeki fertler arasında fark da 2014'te 100'e karşılık 40-43'e kadar iyileşti. 2004'e göre uçurum 3-4 puan daralmış olsa da farkın devasa boyutu çok azalmadı.

TÜİK verilerince ortaya konulduğu gibi, AKP rejimi altındaki 2004-2014 döneminde büyümenin çarpık sonuçlarından biri de bölgesel farkları azaltamaması, eşitsizlikleri giderememiş olmasıdır. Bu konuda resmi belgelerde sorunun önemi kabul edilmiş görünse de alınan önlemler etkili olamamıştır.

Yatırımların genelde patinaj yaptığı, özellikle sanayi yatırımlarının artmadığı son yıllarda, yeni bir büyüme paradigması, sanayiye yeni bir bakış açısını, yatırımları özendirerek yeni bir yaklaşımı gerektirirken, bölgesel eşitsizliklere karşı kamu yatırımcılığı, yerelde ise bölge dinamiklerini harekete geçirebilecek katılımcı, şeffaf, hukuka, liyakata dayalı yapılanmalara ihtiyaç daha çok artmaktadır.

Üretilecek yeni bir paradigmada teşvik kadar "Caydıncılık" aracı da devreye alınmalı, İstanbul başta olmak üzere, bazı bölgelere, bazı yatırımların, özellikle inşaat yatırımlarının yönelmesinin önüne engeller konulmalıdır.

Kamu yatırımcılığı etkili bir biçimde devreye alınmalı, yerel inisiyatiflerin, kooperatiflerin, yerel yönetimlerin de özellikle imalat sanayisini geliştirmeleri için etkinleştirilmiş ve demokratikleştirilmiş merkezi planlama ile koordineli büyüme çabaları desteklenmelidir.

* İktisatçı-Yazar, Makina Mühendisleri Odası Danışmanı

Uzun yıllardır, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından, üretilmeyen milli gelirin bölgesel dağılımı, 2017 Haziran ayında, yenilenen milli gelir serileri ile birlikte yayımlandı. 2004-2014 dönemini kapsayan yılların milli gelirinin 81 il ve/veya 26 bölge arasında nasıl dağıldığına dair bir bilgi seti mevcut şimdi.

Türkiye gibi, milli gelirin bölgeler arasında dudak uçuklatıcı boyutlarda eşitsiz dağıtıldığı bir ülkede, bazı eleştiriler saklı kalmak üzere, bir bilgi üretilmiş olması önemli. Böylece, en azından 2003'ten beri Türkiye'yi yöneten siyasi kadronun da bu müzmin soruna bir çözüm üretip üretmediği konusunda bazı şeyler söylemek mümkün olacak.

Bölgesel eşitsizlikleri ölçmede, başka göstergelerden de yararlandı; ama en sağlıklı ve kucaklayıcı sayılabilecek gösterge, elbette milli gelirin il/bölge arasındaki dağılım eğilimleri. Ne var ki, burada il-bölge arasında dağılmış milli gelirin toplam büyüklüğü, pastanın cezameti (iriliği) konusunda kuşku olduğu çok yazıldı çizildi. Bunu başta hatırlatıp rezerv koyarak ilerlemek daha doğru olacaktır.

Bilindiği gibi TÜİK, Haziran 2016'dan itibaren eski millî gelir (GSYH) serilerinin sürdürülmesine, yayımlanmasına son verdi ve 1998-2015 dönemi milli gelirini yeni baştan hesapladığını açıkladı.

Yeni hesaplamalara göre, 2015 millî gelir düzeyi, eski serinin yüzde 19,7 üzerinde çıktı. Yani, iddia şudur; Türkiye milli gelirini doğru hesaplayamamaktaydı ve yeni seri ile eksik hesaplanan yüzde 20 milli gelir, eskisinin üstüne eklendi. AKP'nin iktidarının her yılında millî gelir, eski serinin üzerine çıkarıldı. Bu "ayarlar", 2009 sonrasında hızlandı; Türkiye ekonomisinin 2010-2015'te büyüme ortalaması (yüzde olarak) 4,8'den 7,3'e yükseltildi. Böylece Türkiye, büyüme hızı dünya sıralamasında Çin'in hemen ardında ikinci konuma yerleştirildi.

Bu "ayarlar", harcama kalemlerine de çarpıcı değişiklik getirdi. Örneğin, TÜİK, yatırım ve yurtiçi tasarruf oranlarını da 10'ar puan yukarı çekti. Bu basit revizyon sayesinde Türkiye ekonomisi,

yüzde 30 civarında yatırım; yüzde 25 oranında tasarruf gerçekleştiren sağlıklı bir görüntü verdi.

Yeni millî gelir tahminleri, "üretim verilerinden, bunları içeren anketlerden değil, Maliye Bakanlığı Gelir İdaresi Başkanlığı'ndaki şirket bilgilerinden ve benzeri idarî kayıtlardan" üretiliyor. Bu da önemli bir eleştiri konusu.

TÜİK'in Ulusal Hesaplar Sistemi (SNA-2008) ve Avrupa Hesaplar Sistemi'ne (ESA-2010) uyum kapsamında yaptığı çalışmalar kapsamında, 2009 bazlı Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYH) serisinin tamamlayıcı bir unsur olarak İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflaması (İBBS) 3. düzeye karşılık gelen 81 il ve İBBS 2. düzeye karşılık gelen 26 bölge için gayrisafi yurtiçi hasıla da hesaplandı.

2004-2014 yılları için cari fiyatlarla üretim yöntemi kullanılarak tarım, sanayi ve hizmetler ayrıntısında derlenen il bazında GSYH hesaplamalarında, Avrupa Topluluğu'nda Ekonomik Faaliyetlerin İstatistikî Sınıflaması (NACE Rev 2) kullanıldı.

Yeni milli gelirin il-bölgeler arasında dağılımına ve yıllara göre eğilimine geçmeden, bölgesel hesaplamalarda ele alınan 2004-2014 arasında milli gelirin sektörel dağılımını da anımsamakta yarar var.

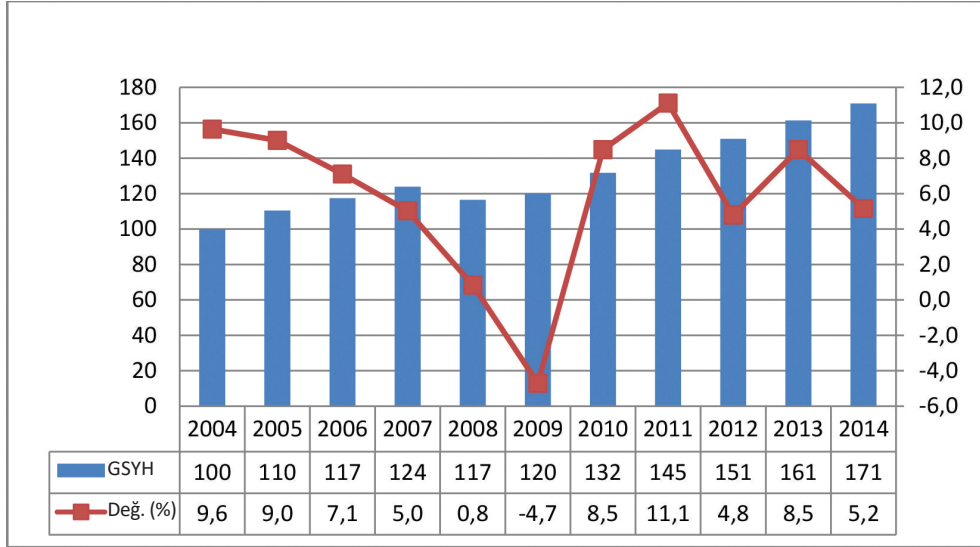
BÜYÜME VE SEKTÖREL DAĞILIM

TÜİK'in yeni serisine göre, 2004-2014 arasında milli gelirdeki yıllık artış ortalama yüzde 5'i buldu.

Bölgesel milli gelire ait verilerin açıklandığı 2004-2014 döneminde, genelde milli gelir yıllık ortalama yüzde 5 artarken 2008-2009 kriz yıllarında daralan ve küçülen ekonomi, en yüksek büyüme hızlarını 2004-2006 döneminde gerçekleştirdi. TÜİK'in yeni seri verilerine göre, 2010 ve 2013 yıllarında da yüksek büyüme yaşandı.

Ne var ki, yılda yüzde 5 büyüyen ekonomide tarım ve sanayiden oluşan temel üretici sektörlerin payı artmak yerine azalırken, inşaat-eylak ile hizmet sektörlerinin milli gelirdeki payları arttı.

2004'te tarım, milli gelirden yüzde 9,4 pay alırken 2014'te bu pay yüzde 6,6'ya kadar düştü. Aynı

Grafik 1. 2004-2014 GSYH Büyüme (%)

Kaynak: TÜİK Veri Tabanı

Tablo 1. İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (Cari Fiyatlarla)

	2004 (%)	2014 (%)
Tarım, ormancılık ve balıkçılık	9,4	6,6
Sanayi	19,8	20,1
Madencilik ve taş ocakçılığı	0,9	0,9
İmalat sanayi	16,9	16,8
Elektrik, gaz, buhar	1,2	1,4
Su temini; kanalizasyon, atık	0,8	1,0
İnşaat	5,3	8,1
Hizmetler	52,8	53,7
Toptan ve perakende Ticaret	12,5	11,5
Gayrimenkul faaliyetleri	8,1	8,0
Ulaştırma ve depolama	9,7	7,9
Kamu yönetimi ve savunma; sosyal güvenlik	5,3	4,5
Eğitim	3,1	4,1
Konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri	2,1	2,9
Finans ve sigorta faaliyetleri	2,5	2,9
İdari ve destek hizmet faaliyetleri	1,9	2,7
İnsan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri	2,1	2,5
Bilgi ve iletişim	2,5	2,4
Diğer hizmet faaliyetleri	3,0	4,2
Sektörler toplamı	87,4	88,4
Vergi-Sübvansiyon	12,6	11,6
Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	100,0	100,0

Kaynak: TÜİK, Yıllık Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, 2015

dönemde geniş anlamda sanayinin milli gelirdeki payı ancak 0,3 puan artarak yüzde 20,1'de kalırken imalat sanayisinin artan milli gelirde payını artıramadığı gibi, 0,1 puan düşürdüğü izlendi.

İmalat sanayisinin, anılan dönemde milli gelir içindeki payını artıramazken inşaat-gayrimenkul pazarlama faaliyetlerinin payını hızla artırdığı gözleniyor. İnşaatın 2004'te milli gelirde yüzde 5,3 olan payı, 2014'te yüzde 8,1'e; inşaatı tamamlayan gayrimenkul faaliyetlerinin payı ise aynı dönemde yüzde 8'e ulaştı. Böylece, geniş anlamda inşaat-emlak sektörünün milli gelirdeki payı yüzde 16'yı geçti ve imalat sanayisinin payına yaklaştı.

HEGEMONYA, İSTANBUL VE ÇEVRESİNDE

TÜİK'in Bölgesel Milli Gelir verileri, 2004-2014 döneminde 26 alt bölge içinde İstanbul'un tek başına milli gelirdeki payını koruduğunu, 2004'te yüzde 30 olan payını 2014'te yarım puan da artırarak yüzde 30,5'a çıkardığını ortaya koymaktadır.

İstanbul odaklı büyüme, Türkiye ekonomisinin 1950'li yıllar sonrası ana eğilimi olurken, zaman içinde bunun hem İstanbul için hem de Anadolu için çarpıklıklara yol açtığından şikayet edilmiş ve ekonomide İstanbul'un ağırlığını azaltma yönlü politikalar kağıt üstünde kalsa da benimsenilmmişti. Ne var ki, diğer bölgelere verilen teşvikler İstanbul'dan uzaklaşmayı sağlayamadığı gibi, son yılların inşaat odaklı büyüme trendi, İstanbul'u yine milli gelirin yüzde 30'unun üretildiği metropol yaptı. Bu, İstanbul'dan yönetilen sanayi faaliyetlerinin Bursa, Kocaeli, Trakya illerine aktarılmasına rağmen gerçekleşti. İstanbul'u çevreleyen illerin ülke milli gelirine katkıları ise 2004'te yüzde 14,8 iken 2014'te yüzde 15,7'ye çıktı. Böylece, İstanbul ve çevre illerden oluşan Marmara Bölgesi'nin ülke milli gelirindeki payı 2004'te yüzde 44,8 iken 2014'te yüzde 46,2'ye çıktı.

İstanbul'un milli gelirdeki katkısının azaltılamaması, çevre illerinde ise katkının artması, sonuçta Marmara Bölgesi'ni ülke ekonomisinin neredeyse yarısının tek başına üretildiği bölge durumuna getirmiştir. Bu, yıllardır eleştirilen bir olumsuzluk ve bölgesel çarpıklığa ilişkin alındığı iddia edilen politikaların işe yaramadığının kanıtı olarak gösterilebilir.

Marmara'nın yüzde 46'yı aşan milli gelir payına karşılık İzmir merkezli Ege'nin milli gelire katkısı 2004'te yüzde 13,5 olan payını koruyamamış ve pay, yüzde 12,7'ye gerilemiştir. Anılan dönemde tarım ve sa-

Tablo 2. GSYH'nin Bölgesel Dağılımı: Düzey 2 (2004 ve 2014 Payları, %, Cari Fiyatlarla)

	2004	2014	2004	2014
	GSYH (Milyar TL)	GSYH (Milyar TL)	Pay (%)	Pay (%)
Türkiye	577	2 044	100	100
İstanbul	173	623	30	30,5
Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	14	48	2,3	2,4
Balıkesir, Çanakkale	12	40	2,1	1,9
Bursa, Eskişehir, Bilecik	31	113	5,4	5,5
Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	29	120	5	5,9
İstanbul çevresi	86	321	14,8	15,7
İstanbul ve İstanbul çevresi	259	944	44,8	46,2
İzmir	38	127	6,5	6,2
Aydın, Denizli, Muğla	21	68	3,6	3,3
Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak	19	65	3,4	3,2
İzmir ve Çevresi	78	260	13,5	12,7
Ankara	56	187	9,6	9,1
Konya, Karaman	14	50	2,4	2,4
Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	8	28	1,4	1,4
Kayseri, Sivas, Yozgat	14	49	2,5	2,4
Orta Anadolu	36	126	6,3	6,2
Antalya, Isparta, Burdur	24	80	4,1	3,9
Adana, Mersin	22	78	3,8	3,8
Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	14	50	2,4	2,5
Gaziantep, Adıyaman, Kilis	11	45	1,9	2,2
Çukurova ve çevresi	47	173	8,1	8,5
Zonguldak, Karabük, Bartın	5	19	0,9	0,9
Kastamonu, Çankırı, Sinop	5	14	0,8	0,7
Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	15	48	2,6	2,3
Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	14	48	2,3	2,3
Karadeniz	39	129	6,7	6,3
Erzurum, Erzincan, Bayburt	5	18	0,9	0,9
Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	4	12	0,7	0,6
Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	8	27	1,3	1,3
Van, Muş, Bitlis, Hakkari	6	23	1	1,1
Şanlıurfa, Diyarbakır	11	39	1,8	1,9
Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	6	27	1,1	1,3
Doğu ve G. Doğu	40	145	6,9	7,1

nayi bölgesi olarak bilinen İzmir'in yanı sıra Aydın-Denizli –Muğla ile Manisa ve çevresi de milli gelire katkılarını koruyamamışlardır. Bölgenin turizmdeki etkinliği, kayıplarını telafiye yetmemiş görünmektedir.

DİĞER BÖLGELER VE PAYLARI

TÜİK verilerine göre, başkent Ankara da milli gelire katkı payını anılan dönemde koruyamayarak yarım puan düşürmüştü; payı yüzde 9,4'ten yüzde 9,1'e inmiştir. Konya, Kayseri ve "Kapadokya" illerinin toplamının payı da 2004'te yüzde 6,3 olan payını 2014'te yüzde 6,2'de ancak tutabilmiştir.

Tarım ve turizm bölgesi olan Antalya ve havalisinin milli gelire katkısı yüzde 4'ün altına inerken, Adana-Mersin aksı ile ilişkili Gaziantep havalisi ve Hatay çevresinin toplamından oluşan bölgenin payı da yüzde 8,1'den ancak yüzde 8,5'e payını artırabilmiştir.

Tüm Karadeniz şeridini oluşturan 18 ilin milli ge-

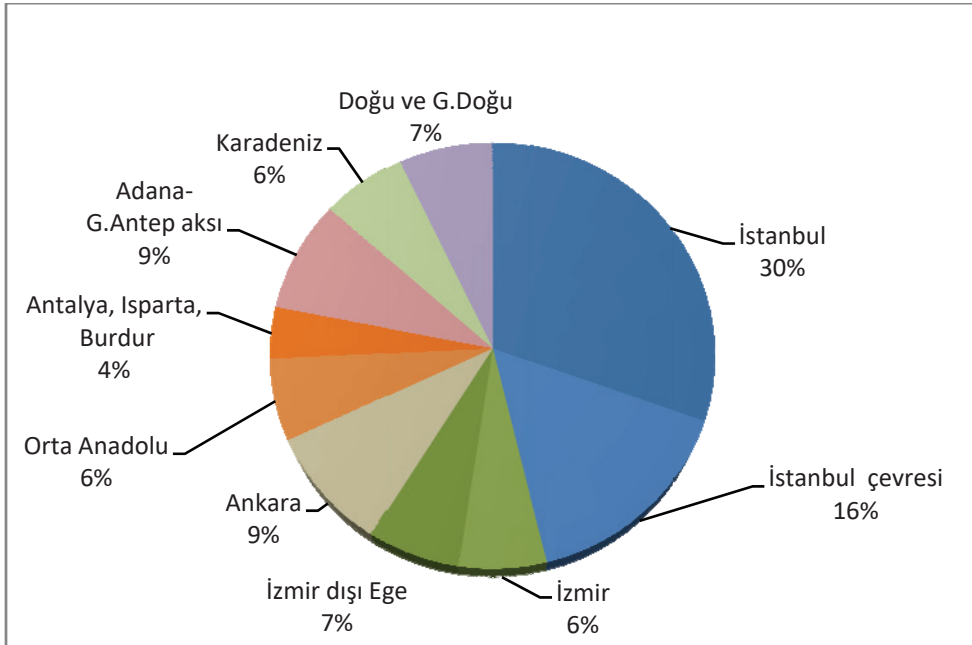
lire katkısı 2004'teki yüzde 6,7 olan payını koruyamamış yüzde 6,3'e gerilemiştir.

Doğu ve Güneydoğu'daki 21 ilin milli gelire katkısı ise 2004'te yüzde 6,9 iken 2014'te yüzde 7,1'e çıkmıştır. Bu görece artışta, Güneydoğu illerinin Kuzey Irak ile artan ticari ilişkilerden yararlanmasının etkili olduğu söylenebilir.

MİLLİ GELİRE KATKIDA İLK 7 İL

Bölgesel eşitsizliği bölge ölçeğinden il ölçeğine daraltığımızda, İstanbul'un yüzde 30,5 hakimiyetini, yüzde 9,1 ile Ankara ve yüzde 6,2 ile İzmir izliyor. Bu durum, ilk 3 metropol arasında bile İstanbul'un hormonal büyümesini iyi anlatan bir kıyaslama.

Milli gelire il katkısı açısından dördüncü sırayı İstanbul güdümündeki Bursa izliyor. Tarım ve turizm odaklı Antalya milli gelire yüzde 3,2 katkı vererek beşinci sırayı alırken, tarım ve sanayi odaklı Konya yüzde 2,1 payla altıncı sırayı alıyor. Bir dö-

Grafik 2. 2014 Milli Gelirinde Bölge Payları (%)

Tablo 3. Milli Gelirden En Çok Pay Alan 7 İl: 2004-2014 (%)

Türkiye	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
1. İstanbul	30,0	29,9	30,0	30,3	30,3	30,1	29,6	30,0	30,3	30,5	30,5
2. Ankara	9,6	9,7	9,8	10,1	10,1	10,2	9,7	9,5	9,2	9,3	9,1
3. İzmir	6,5	6,5	6,5	6,4	6,3	6,2	6,2	6,2	6,2	6,2	6,2
4. Bursa	3,9	4,0	4,1	4,1	4,0	3,9	3,9	4,0	4,0	4,0	4,0
5. Antalya	3,3	3,2	3,3	3,3	3,2	3,3	3,4	3,4	3,2	3,2	3,2
6. Konya	2,1	2,1	2,0	2,0	2,0	2,1	2,0	2,0	2,0	2,1	2,1
7. Adana	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,1	2,0	2,1	2,0	2,0

nem sanayi üssü olan Adana ise ancak yüzde 2'lik pay ile ilk yedi arasında kendisine yer bulabiliyor.

KİŞİ BAŞINA MİLLİ GELİRDE BÖLGELER...

TÜİK'in 2004-2014 bölgesel milli gelir veri seti hem cari fiyatlarla hem de ABD doları üstünden bölgelerin milli gelire katkılarını nüfusla ilişkilendirerek, yani kişi başına milli gelir katkısı olarak da vermektedir. Bunlardan dolar cinsinden ifade edilen seri analiz edildiğinde, kişi başına milli gelire katkıda Türkiye ortalamasının yıllık yüzde 6,7 büyümeye tekabül ettiği görülmektedir. Yani, 2004-2014 arasında kişi başına milli gelir artışı dolar bazında yıllık yüzde 6,7 büyümüş görünmektedir. Bu büyüme, bazı bölgelerde Türkiye ortalamasının üstünde, bazılarında ise biraz daha altında gerçekleşmiş görünmektedir. Örneğin gelişmiş bölgelerden Ankara ve Antalya havalisinde kişi başına büyüme dolar cinsinden yıllık yüzde 5,2'de kalarak Türkiye ortalamasının 1,5 puan altında seyretmiştir.

En gelişkin bölge ve Türkiye toplamında yüzde 30,5 payı olan İstanbul'da ise yıllık büyüme yüzde 6,2 ile Türkiye ortalamasının sadece yarım puan altında seyretmiştir. İstanbul'un arka bahçesi sayılan Kocaeli ve havalisinde yıllık büyüme yüzde 7,4'ü bulurken, Bursa ve çevresinde İstanbul hızına eşit, Trakya'da ise yüzde 6,6 olarak Türkiye ortalamasına yakın büyüme gerçekleşmiştir.

İzmir'de kişi başına büyüme dolar cinsinden yıllık yüzde 6,3 ile Türkiye ortalamasının biraz altında seyrederken, Manisa bölgesinde daha hızlı (yüzde 7,2) Aydın bölgesinde ise daha düşük (yüzde 5,7) gerçekleşmiştir.

Konya, Kayseri bölgeleri ile Adana-Mersin, Gaziantep, Hatay alt bölgelerinde dolar üstünden yıllık kişi başına büyüme oranı yüzde 7 ve üzerinde gerçekleşmiştir.

Milli gelirdeki payları 6-7 dolaylarında olan ve Türkiye'nin en gerice yörelerini kapsayan Karadeniz ile Doğu-Güneydoğu'nun da 2004-2014 döneminde görece hareketlenseler de en gelişkin İstanbul ve çevresi ile aradaki uçurumu pek daraltamadıkları göze çarpmaktadır.

UÇURUMUN BOYUTLARI

Kişi başına gelirin dolarla ifadesi üstünden bölgesel farklılığın, daha doğrusu uçurumun boyutları ve yıllar itibarıyla azalıp azalmadığı, TÜİK veri setinden görülebilmektedir.

Türkiye ortalaması üstünden bakıldığında, 2004 yılında Türkiye ortalaması olarak kişi başına hasılanın 5.961 dolar olduğu anlaşılmaktadır. En gelişkin İstanbul'da bu sayının 10.235 dolar ile Türkiye ortalamasının yüzde 72 üstünde olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye ortalamasından aşağıda olan bölgenin ise Van ve çevresi olduğu anlaşılmaktadır. 2004'te Van bölgesi kişi başına 4.959 dolar kişi başına hasıla ile Türkiye ortalama-

Tablo 4. Kişi Başına GSYH Açısından Bölgesel Sıralama: 2004-2014 (Ortalama Yıllık Gelişim 2004=100)

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	Ort. Yıllık Artış (%)
İstanbul	100	121	131	161	182	148	171	182	188	203	195	6,2
Ankara	100	123	133	166	186	154	172	176	175	189	180	5,2
Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	100	124	139	170	193	151	181	201	207	228	222	7,4
İzmir	100	121	133	158	176	141	166	178	186	200	194	6,1
Bursa, Eskişehir, Bilecik	100	125	136	166	186	148	171	183	190	207	201	6,2
Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	100	120	126	155	176	144	176	186	190	203	198	6,6
Antalya, Isparta, Burdur	100	119	129	156	173	142	170	176	174	182	174	5,2
Türkiye	100	123	133	162	183	151	177	188	194	209	203	6,7
Balıkesir, Çanakkale	100	124	131	160	185	156	184	191	194	199	196	6,4
Aydın, Denizli, Muğla	100	118	131	151	167	136	163	173	178	189	185	5,7
Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak	100	125	135	161	189	158	181	189	207	217	214	7,2
Konya, Karaman	100	123	130	160	182	155	173	189	194	218	218	7,2
Kayseri, Sivas, Yozgat	100	124	133	162	183	152	183	197	204	221	212	7,3
Adana, Mersin	100	124	133	163	185	154	185	192	202	213	210	7,0
Kastamonu, Çankırı, Sinop	100	116	120	149	171	145	173	184	190	199	191	6,8
Zonguldak, Karabük, Bartın	100	124	136	169	188	153	186	208	212	234	229	8,0
Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	100	130	141	171	195	162	193	201	212	225	221	7,2
Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	100	123	128	157	179	153	190	204	204	218	215	7,6
Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	100	122	131	157	188	157	187	194	204	217	210	7,3
Gaziantep, Adıyaman, Kilis	100	121	130	154	172	140	167	178	185	213	214	7,0
Erzurum, Erzincan, Bayburt	100	119	128	159	185	165	202	211	223	238	230	8,8
Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	100	124	128	159	183	152	191	202	203	219	213	7,5
Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	100	129	133	165	187	161	192	202	211	223	215	7,4
Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	100	123	134	161	184	159	203	214	227	242	232	8,7
Şanlıurfa, Diyarbakır	100	118	126	150	164	138	173	179	185	197	191	6,4
Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	100	119	128	155	172	152	198	198	214	218	209	7,8
Van, Muş, Bitlis, Hakkari	100	126	134	165	188	160	195	207	231	246	232	8,5

sının ancak yüzde 36'sına ulaşabilmiştir. Doğu ve Güneydoğu'nun öteki bölgelerinde bu erişim yüzde 57'yi geçmemiştir.

Türkiye ortalamasının üstüne çıkan bölgeler, İstanbul'un ardından Ankara (yüzde 56), Kocaeli çevresi (yüzde 19), İzmir (yüzde 23), Bursa havalisi

(yüzde 14, Tekirdağ havalisi (yüzde 15) olmuştur.

Doğu-Güneydoğu'da kişi başına hasıla, Türkiye ortalamasının yüzde 36 ile yüzde 56'sına ancak yaklaşırken, Karadeniz illerinde de yüzde 63 ile yüzde 76 arasında değişmiş, yani ortalamaya ancak bu oranda yaklaşabilmişlerdir.

Tablo 5. Kişi Başına GSYH Açısından Türkiye Ortalaması ve İstanbul ile Farklılaşma

				TR=100		İST=100	
	Ort. Yıllık Artış	KBGSYH (\$) 2004	2014	2004	2014	2004	2014
İstanbul	6,2	10.235	19.957	172	165	100	100
Ankara	5,2	9.302	16.772	156	138	91	84
Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	7,4	7.089	15.753	119	130	69	79
İzmir	6,1	7.359	14.257	123	118	72	71
Bursa, Eskişehir, Bilecik	6,2	6.799	13.651	114	113	66	68
Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	6,6	6.876	13.582	115	112	67	68
Antalya, Isparta, Burdur	5,2	7.308	12.735	123	105	71	64
Türkiye	6,7	5.961	12.112	100	100	58	61
Balıkesir, Çanakkale	6,4	5.489	10.761	92	89	54	54
Aydın, Denizli, Muğla	5,7	5.809	10.723	97	89	57	54
Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak	7,2	4.633	9.934	78	82	45	50
Konya, Karaman	7,2	4.479	9.756	75	81	44	49
Kayseri, Sivas, Yozgat	7,3	4.420	9.388	74	78	43	47
Adana, Mersin	7,0	4.404	9.234	74	76	43	46
Kastamonu, Çankırı, Sinop	6,8	4.535	8.666	76	72	44	43
Zonguldak, Karabük, Bartın	8,0	3.754	8.607	63	71	37	43
Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	7,2	3.848	8.493	65	70	38	43
Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	7,6	3.897	8.395	65	69	38	42
Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	7,3	3.840	8.066	64	67	38	40
Gaziantep, Adıyaman, Kilis	7,0	3.694	7.923	62	65	36	40
Erzurum, Erzincan, Bayburt	8,8	3.390	7.790	57	64	33	39
Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	7,5	3.487	7.426	59	61	34	37
Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	7,4	3.358	7.214	56	60	33	36
Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	8,7	2.466	5.714	41	47	24	29
Şanlıurfa, Diyarbakır	6,4	2.687	5.120	45	42	26	26
Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	7,8	2.382	4.975	40	41	23	25
Van, Muş, Bitlis, Hakkari	8,5	2.139	4.959	36	41	21	25

Bölgesel uçurumu, bir de en yüksek metropol İstanbul'un üstünden ölçmek yerinde olacaktır. İstanbul'un 2004'te kişi başına hasılası 10 bin 235 doları bulmuşken Türkiye ortalaması bu hasılanın ancak yüzde 58'ine ulaşabiliyordu. 2014 yılına gelindiğinde, İstanbul'da kişi başına hasıla 19 bin 957 dolara çıktı. Türkiye ortalaması ise 12 bin 112 dolar olarak ölçüldü. Bu, İstanbul'un yüzde 61'ine erişmek demektir. 2004'te bu sayının yüzde 58 olduğu anımsandığında, Türkiye ortalamasının aradaki farkı 3 puan olsun düşürdüğünü söyleyebiliriz.

İstanbul'un en gelişkin bölge olarak, 2004'te en az gelişmiş Van bölgesi ile arasındaki fark, 100'e 21 idi. Bu fark, bölgenin görece iyi bölgelerinden Malatya havalisi ve Erzurum havalisi ile bile 100'e 33 biçimindeydi. Yani bu bölgelerde kişi başına üretim, İstanbul'daki kişi başına üretimin üçte birinden ibaretti.

2014 yılına gelindiğinde, İstanbul ile Van arasındaki fark 100'e 25 şeklinde görece bir iyileşme gösterdi. Aynı fark, Ağrı ve havalisi ile Şanlıurfa, Diyarbakır bölgeleri için de aynıydı. Yani, işsizliğin, düşük verimli tarım ve hayvancılığın hakim olduğu bu bölgelerde kişi başına hasıla, hizmet-

ler ve sanayinin hakim olduğu İstanbul'un ancak dörtte biri kadardı.

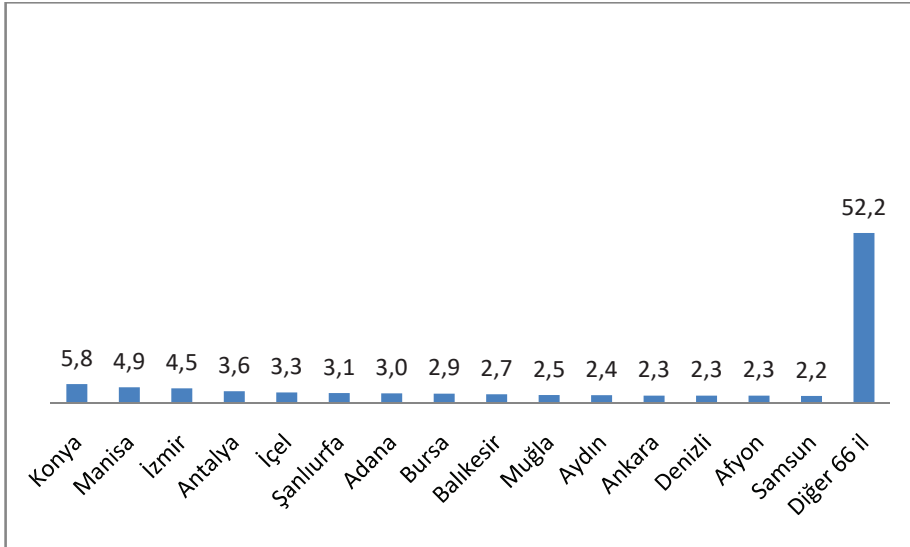
İstanbul ile Karadeniz bölgesindeki fertler arasındaki fark da 2014'te 100'e karşılık 40-43'e kadar iyileşti. 2004'e göre uçurum 3-4 puan daralmış olsa da farkın devasa boyutu çok azalmadı.

İstanbul'un kişi başına hasılası, gelişmiş bölgelerden Ankara ile Antalya ve havalisi bölgelerindeki kişi başına hasılaya göre daralmadı, arttı. 2004'te Ankara'nın kişi başına geliri, İstanbul'ununkinin sadece 8 puan altındaydı. 2014'te ise bu fark 16 puana çıktı. İstanbul'da 20 bin dolara yaklaşan kişi başına gelir, Ankara'da 17 bin doların altında kaldı.

Keza, Antalya'nın kişi başına geliri 2004'te İstanbul'ununki ile kıyaslandığında fark 100'e 71 idi. Ama 2014'e gelindiğinde bu fark 100'e 64'e kadar açılmış bulunuyor. İstanbul'un İzmir ile farkı ise bu 10 yılda çok değişmedi; 100'e 71-72...

SEKTÖRLER VE İLKLER

TÜİK'in 2004-2014 dönemi bölgesel milli gelir veri seti, sektörler itibarıyla milli gelire katkıları en yüksek illeri de ortaya koyuyor. Milli gelire katkısı

Grafik 3. GSYH'de Yüzde 6,6 Payı Olan Tarımda İlk 15 İl ve Ötekilerin Payı (2014, %)

yüzde 6,6'ya kadar düşmüş olan tarıma, tüm illerden irili-ufaklı katkı var; ama bazı iller daha tarım ili olarak öne çıkıyor.

2014 verilerine göre, Türkiye'nin ilk 15 ilinde tarımsal katma değerinin yüzde 48'e yakını üretilirken öteki 66 il, tarımsal üretimde yüzde 52 pay sahibidir.

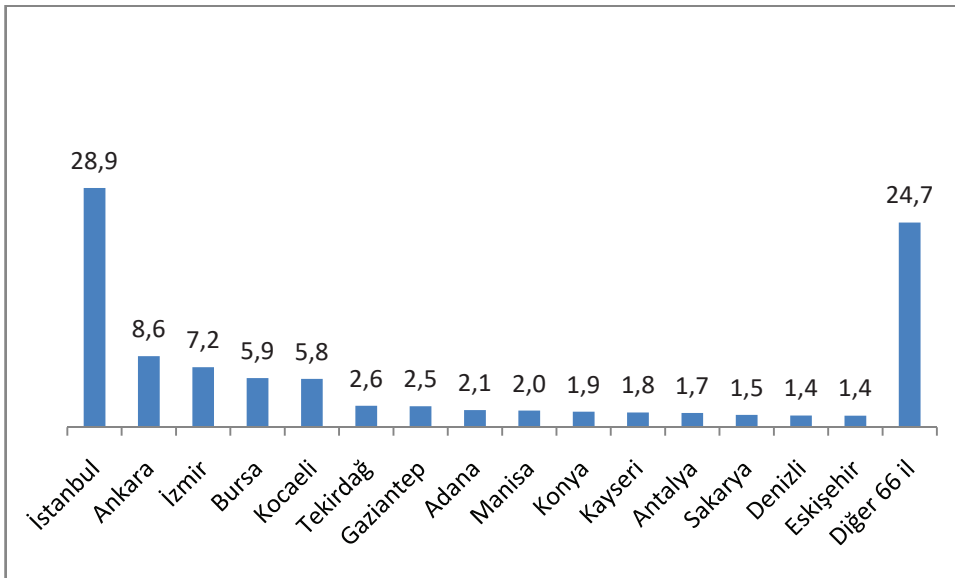
Tarımda öne çıkan illerin başında tarımsal katma değere yüzde 5,8 payı olan tahıl ambarı Konya geliyor. Onu, özellikle çekirdeksiz üzüm, zeytin üretimiyle bilinen Manisa yüzde 5'e yakın payıyla izliyor. İlçeleri ile tarımda uzmanlaşan İzmir, tarım katma değerinde yüzde 4,5 pay sahibi iken turizmin yanında önemli bir uğraşı tarım olan Antalya da tarımsal katma değerinde yüzde 4'e yakın pay sahibi. İçel, Adana, Şanlıurfa, tarımsal millî gelirden yüzde 3'er paylarıyla öne çıkarken Bursa, Balıkesir, Muğla öteki tarım üretimi öne çıkan iller arasında.

2014 itibarıyla, millî gelirdeki payı yüzde 28,2 olarak ölçülen sanayi ve inşaatın yaratılan katma değerinin, dörtte üçünü 15 il üretiyor. Kalan 66 ilin bu daldaki katkısı yüzde 25'e yakın.

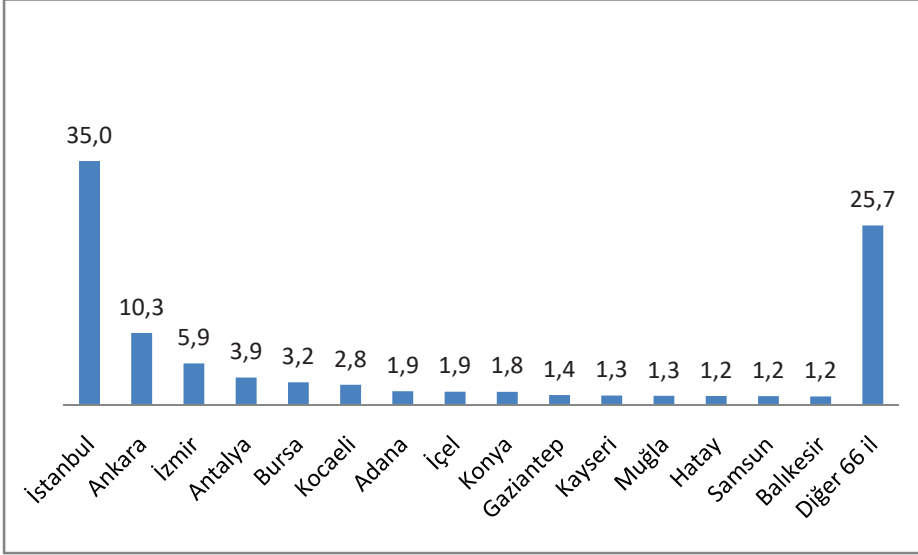
Bekleneceği gibi, sanayi-inşaat sektörü katma değerinin yüzde 29'a yakını tek başına (bölgesel veriler sanayi ve inşaat olarak ayrıştırılmamış) İstanbul'a ait. Büyük sanayiye 1970'lerden itibaren çevre illere kaydırarak İstanbul'dan yöneten özel sektör belli sanayileri (tekstil-konfeksiyon, gıda, küçük sanayi) hala İstanbul'da icra ediyor. Ama daha çok da son yılların öne çıkan sektörü inşaatta yaratılan katma değerinde İstanbul açık ara ön sırada yer alıyor.

İnşaatı da içeren sanayi sektöründe Ankara, sektör katma değerinin yüzde 8,6'sını yaratıyor. Burada da inşaatın Ankara'yı öne çektiği söylenebilir. İzmir, yüzde 7,2 ile sektörde üçüncü merkez görünümünde. Otomotiv sanayisinin merkezleri Bursa ile Kocaeli sanayi katma değerinde yüzde 6 ya yaklaşan paylarıyla dördüncü ve beşinci sanayi-inşaat illeri. İstanbul'un sanayiye aktardığı Tekirdağ ise yüzde 2,6 katkısı ile sanayi illeri arasında altıncı sırada.

Eski öneminden çok şey yitirse de Adana sanayi sıralamasında yüzde 2,1 ile yedinci sırada. Manisa ile Konya ve Kayseri yüzde 2 dolayında payları ile sıralamada yer alırlarken Antalya, Sakarya,

Grafik 4. GSYH'de Yüzde 28,2 Payı Olan Sanayi ve İnşaatın İlk 15 İl ve Öteki İllerdeki Payı (2014, %)

Grafik 5. GSYH'da Yüzde 53,7 Payı Olan Hizmetler Sektörünün İlk 15 il ve Öteki İllere Dağılımı (2014, %)

Denizli, Eskişehir diğer büyük sanayi ve inşaat illerini oluşturuyorlar.

2014 verilerine göre, milli gelire hizmetler sektörünün katkısı yüzde 54'e yakın. İlk 25 ilin payının dörtte üçü ilk 15 ile ait iken, diğer 66 ilin hizmetler sektörüne katkısı yüzde 26'ya yakın. Hizmetler sektöründe ticaretin merkezi İstanbul açık ara önde. İstanbul, hizmetler sektörü katma değerinin yüzde 35'ini tek başına üretiyor. Başkent Ankara yüzde 10 pay ile hizmet katma değerinde ikinci sırada, İzmir ise yüzde 6'ya yakın payıyla üçüncü sırada yer alıyor. Turizmin başkenti Antalya hizmet katma değerinde yüzde 4'e yakın paya sahip.

ETKİSİZ POLİTİKALAR

TÜİK verilerince ortaya konulduğu gibi, AKP rejimi altındaki 2004-2014 döneminde büyümenin çarpık sonuçlarından biri de bölgesel farkları azaltamaması, eşitsizliklerin giderilememiş olmasıdır. Bu konuda resmi belgelerde sorunun önemi kabul edilmiş görünse de alınan önlemler etkili olamamıştır.

Onuncu Kalkınma Planı öncelikleri çerçevesinde, "Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi (BGUS) ve tüm

bölgeler için kalkınma ajansları koordinasyonunda katılımcı süreçlerle bölge planları hazırlandığı" belirtilmektedir.

Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), Doğu Anadolu Projesi (DAP), Doğu Karadeniz Projesi (DOKAP) ve Konya Ovası Projesi (KOP) için oluşturulan bölge kalkınma idareleri koordinasyonunda bu projeler kapsamındaki yatırımlara yön vermek ve yatırım sürecini hızlandırmak amacıyla 2014-2018 dönemi için hazırlanan GAP, DAP, DOKAP ve KOP Eylem Planları uygulamalarına devam edilmiştir. 2016 yılında Nevşehir, Kırşehir ve Kırıkkale KOP kapsamına, Sivas DAP kapsamına ve Tokat DOKAP kapsamına alınmıştır. Bu iddialı proje isimlerine karşın, elde edilen sonuçlar, hedeflenenin çok uzağındadır.

GAP Eylem Planı kapsamında, 2008-2015 döneminde toplam 29,3 milyar TL harcama yapılmıştır. Ancak bunların önemli kısmı, yerel tarımı, sanayi ve hizmetleri ve de küçük üreticiyi özendirmekten çok, bölge hidrolik enerji gücünü harekete geçirmek üzere kullanılmıştır.

Bölgede, özellikle Kasım 2015 seçimleri öncesi yaratılan savaş iklimi, bölgeye yerelden ve bölge

dışından yatırımları soğuturken, iç göçü kamçılarmış, planlanmış yatırımları da aksatmıştır. Bölgedeki Suriyeli nüfusa da kaynak ayırma durumu, bölgenin gelişme dinamiklerini zayıflatmıştır. Bunların yanı sıra komşu Irak ve Suriye'deki savaş hali, Güneydoğu'nun gelişme dinamiklerine yeni darbeler vurmuş ve bölgenin katma değer üretimi gerilerken işsizlik, özellikle de kentlerde genç işsizliği hızla artmıştır.

"Yerel kalkınma girişimlerini desteklemek, bölgelerinde kurumsal kapasiteyi artırmak, yerel kesimler arasında işbirliği ağlarını güçlendirmek ve kuruldukları bölgelerin rekabet güçlerini artırarak sürdürülebilir gelişmeyi sağlamak" iddiasıyla 26 Düzey-2 bölgesinde kurulan kalkınma ajansları, bölgesel dengesizliği azaltma yolunda düşük performanslı bir diğer uygulamadır.

2008-2015 yılları arasında kalkınma ajanslarına merkezi bütçeden 2,1 milyar TL kaynak aktarılmış, ancak bu kaynak daha çok verimsiz alanlara ve bürokratik işlemlerde kullanılmış, bölge gelişimine dişe dokunur katkıları olmamıştır. 2008-2015 döneminde kalkınma ajanslarına yerel pay olarak belediyeler, il özel idareleri ile ticaret ve sanayi odaları tarafından toplam 1,1 milyar TL katkı sağlanmıştır. Böylece, kalkınma ajanslarına kuruluşundan bugüne kadar yaklaşık 3,8 milyar TL'lik kaynak aktarılmış olmasına karşın elle tutulur bir gelişme yaşandığını söylemek güçtür.

ETKİLİ POLİTİKA İÇİN

Türkiye, gelişmenin bölgesel dağılımında OECD, AB gibi topluluklar sıralamasında en negatif görünümdeki ülkeler arasında yer alıyor. Milli gelirin bölgeler arasında dağılımındaki uçurum, uzun yıllara dayanan bir sorun olmakla birlikte, 1980 sonrası neoliberal politikaların kamu yatırımcılığını sonlandırması ile daha da büyümüş, özelleştirilen, kapatılan KİT yatırımlarının ardından bölgesel farklar daha da büyümüştür. Dahası, iç tasarrufların yetersizliği karşısında büyümeyi dış kaynak girişine dayandıran paradigma, bu amaca ulaşmak için düşük kur-yüksek faiz ile sıcak para çekme ve bununla büyüme tercihini kullanırken,

ithalatı ucuzlatmış, teşvik etmiş, yıkıcı ithalat, özellikle Anadolu'da himayeye muhtaç sanayiye hızla tasfiye etmiştir. Anadolu sanayisizleşme illetinden kurtulamayınca iç göçlerle işgücü ve sermaye kanaması da hızlanmıştır.

Özellikle AKP döneminde yatırımların teşvikinde bölgesel kaygı gözetilmiş gibi görünse de tutarlı, etkili bir teşvik politikası geliştirilememiştir. Kamu sektörünün ısrarla yatırımlardan, özellikle sanayiden uzak tutulması, yatırıma muhtaç bölgeleri sanayiden de mahrum bırakmıştır.

Özel sektöre sağlanan teşvikler, imalat sanayisinden çok, kısa sürede daha çok kâr sağlayan sektörlerle, İstanbul rantını hedefleyen inşaat, doğayı gözetmeyen tahribatçı enerji sektörlerine ve dış ticarete konu olmayan hizmet alanlarına yönelmiştir. İmalatın da içinde yer aldığı sınırlı yatırımlar ise az gelişmiş bölgelere değil, yine İstanbul'a ve ona yakın bölgelere yönelmiştir.

Anadolu'ya dönük kamu kaynak aktarımında ise iktidara yakın çevreleri kayıran, siyaseten AKP'ye yakın olmayanları dışlayan bir tutum her geçen gün daha çok öne çıkmaktadır.

Yatırımların genelde patinaj yaptığı, özellikle sanayi yatırımlarının artmadığı son yıllarda, yeni bir büyüme paradigması, sanayiye yeni bir bakış açısını, yatırımları özendirerek yeni bir yaklaşımı gerektirmektedir. Bunu yanı sıra bölgesel eşitsizliklere karşı kamu yatırımcılığına, yerelde ise bölge dinamiklerini harekete geçirebilecek katılımcı, şeffaf hukuka dayalı yapılanmalara ihtiyaç daha çok artmaktadır.

Üretilecek yeni bir paradigmada teşvik kadar "caydıncılık" aracı da devreye alınmalı, İstanbul başta olmak üzere, bazı bölgelere, bazı yatırımların, özellikle inşaat yatırımlarının yönelmesinin önüne engeller konulmalıdır.

Kamu yatırımcılığı etkili bir biçimde devreye alınmalı, yerel inisiyatiflerin, kooperatiflerin, yerel yönetimlerin de özellikle imalat sanayisini geliştirmeleri için etkinleştirilmiş ve demokratikleştirilmiş merkezi planlama ile koordineli büyüme çabaları desteklenmelidir.

BÖLGESEL EŞİTSİZLİKTE OECD, AB VE TÜRKİYE

Sanayideki gelişmenin önündeki engellerden, sektörün bölgesel dağılımındaki dengesizlik önemli bir etken. Ekonominin genelinde milli gelirin üretimi, Türkiye coğrafyasına dengeli dağılmamakta, hatta Türkiye, bu konuda OECD ve AB sıralamalarında en adaletsiz ülkeler arasına girmektedir. Bu olumsuz sonuçta ana belirleyici etken, sanayi üretiminin dengesiz coğrafi dağılımıdır denilebilir.

Türkiye, üyesi bulunduğu ve kısa adı OECD olan Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü'ne üye ülkeler arasında Şili'den sonra ilk sırayı alacak kadar büyük ve derin bir bölgesel eşitsizlik sorununa sahiptir.

OECD verilerine göre, eşitsizlik sıralamasında Şili'yi Türkiye ve onu da Polonya izlemektedir. OECD ülkeleri içinde bölgesel dengeyi en çok gözeten ülkelerin Kuzey Avrupa ülkeleri olduğu, İsveç'in, Hollanda'nın ilk sıralarda yer aldıkları görülmektedir.

Türkiye'nin bölgesel dengesizlik sorunu, Avrupa Birliği tam üyeliği önünde de önemli engeldir. Türkiye, Birliğe katılmanın önemli koşullarından birisi olan bölgeler arası farklılıkları kabul edilebilir düzeye indirmek zorundadır. AB, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki illerde kişi başına düşen GSMH'nin (Gayri Safi Milli Hasıla) Birlik ortalamasının yüzde 7'si ile yüzde 16'sı arasında değiştiğine ve bu dengesizliğin aday üyeler arasında saptanan en düşük değer olduğuna dikkat çekerek, Türkiye'nin katılım öncesi başarması gereken görevler arasında farklılıkların giderilmesinin önemini her fırsatta vurgulamaktadır.

Gerçekten de, AB-27 içinde kişi başına düşen GSYH'nin en düşük olduğu Polonya'nın Lubelskie bölgesinde bile bu oran yüzde 32'dir.

Birliğin en düşük kişi başına GSMH'ye sahip 10 bölgesinin çoğu Polonya'da olmak üzere, Macaristan, Slovak Cumhuriyeti ve Letonya'dadır. AB'nin en az gelişmiş bölgelerinde kişi başına gelir, AB-27 ortalamasının yüzde 32'si ile yüzde 39'u arasındadır.

Türkiye'nin bu ölçülerin neresinde olduğuna dönersek; kişi başına düşen GSMH'nin AB ortalamasının en az yüzde 32'sine yükseltilmesi demek, doğu illerinin GSMH'sinin 2 kat ile 5 kat arasında artırılması anlamına gelmektedir.

Tablo 6. Ülkeler ve Bölgesel Farklar (Ortalama Kişi Başına Gelirin En Üstü ve En Altı)

Ülkeler	Ortalamanın En Üstü	Ortalamanın En altı	Fark
Şili	250,27	47,52	426,6
Türkiye	149,42	41,49	260,1
Polonya	139,16	61,29	127,0
İngiltere	169,17	79,47	112,9
Fransa	148,26	74,81	98,2
ABD	138,35	76,18	81,6
Kanada	130,69	76,59	70,6
Çek C.	142,93	86,41	65,4
Almanya	125,84	79,61	58,1
Yunanistan	125,44	80,51	55,8
Australya	125,56	86,59	45,0
İrlanda	108,35	74,99	44,5
Macaristan	118,44	83,04	42,6
Belçika	124,91	88,08	41,8
Avusturya	115,89	83,67	38,5
İtalya	114,86	83,12	38,2
İspanya	116,27	84,74	37,2
Japonya	112,19	87,87	27,7
Hollanda	110,70	89,80	23,3
İsveç	108,82	90,55	20,2

Kaynak: OECD, Factsand Figures, 2013

"Sanayinin Sorunları ve Analizleri" raporlarının tüm sayılarına aşağıdaki adresten ulaşabilirsiniz.

<http://www.mmo.org.tr/bulten>

TMMOB
Makina Mühendisleri Odası
Haber Bülteni
Ağustos 2017
Sayı 230 Ekidir
MMO Adına Sahibi
Ali Ekber ÇAKAR
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Yunus YENER

Basımevi
Ankamat Matbaacılık San.
Limited Şirketi
Gülyüz Sanayi Sitesi
30. Cad. 538. Sokak
No: 60 İvedik / ANKARA
Tel: (0312) 394 54 94-95

Yönetim Yeri
Meşrutiyet Cad. No: 19/6. Kat
06650 Kızılay / Ankara
Tel: (0 312) 425 21 41 Faks: (0 312) 417 86 21
<http://www.mmo.org.tr>
e-posta: mmo@mno.org.tr
basin@mno.org.tr